BENŐ ESZTER*

KÉT NYELV ÉS KÉT KULTÚRA VONZÁSÁBAN. DÓCZI LAJOS SZEREPEKÖREI

Kulcsszavak: *műfordítás, kétnyelvűség, etnikai identitás, német–magyar kulturális kapcsolatok*

1. ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Dóczi Lajos, született Ludwig Dux, Sopronban jött világra 1845-ben, de a német-keresztúri hitközség anyakönyvezte (Baruch Dux), Németkeresztúron (Deutschkreutz) nőtt fel. Németkeresztúr 1671-től egyike volt a „Hétközség”-nek, a Várvidék hét, zsidók lakta településének. E települések kitűntek jólétük, privilégiumaik, intézményeik, vallásosságuk, megőrzött hagyományaik, valamint fejlett zsidó kultúrájuk révén. „Ebben a zsidó élettel, zsidó alakokkal és patriarchális hangulattal telt környezetben folytak le a kis Dux első évei... Mind a helységben, mind a szülői házban németül beszéltek, a zsidók között zsargon színezettel”, azaz jiddisül.¹ Apja, Dux Móric jómódú bőrkereskedő volt, aki a szabadságharc idején minden vagyonát elvesztette. Anyja, Rosenberg Rosa a németkeresztúri zsidó hitközség elöljárójának a lánya.

1855-ben, 10 éves korában, a családban jiddisül beszélő fiút beíratták a nagykanizsai hitközség alreáliskolájába kereskedelmet tanulni. Dóczi ekkor még nem tudott magyarul, felmentette magát a magyar nyelven tanított vallástan- és történelemórák alól. Az apa 1857-ben Sopronba vitte őt iskolába. A soproni bencés gimnáziumba szeretne volna beíratni, ahol németül folyt az oktatás, de az iskolaigazgató mogorván fogadta őket, és megjegyzései megsértették a fiút, nem akart ott tanulni. Másnap apja beíratta a soproni evangélikus líceumba. Életének nagy fordulópontja volt ez, hiszen a tizenkét éves fiú addig nem tudott magyarul, az autonóm protestáns gimnáziumban pedig az oktatás nyelve még a Bach-korszakban is a magyar maradt. Dóczi Lajos itt tanult meg magyarul. Dóczi a Neues Pester Journal egy későbbi, 1910-es cikkében

* BENŐ Eszter (1973), tanár, műfordító, doktorandusz (BBTE), Kolozsvár. E-mail: esther.beno@gmail.com.

1 FÜRST Ilona: *Dóczi Lajos mint német író. Egy zsidó írói nemzedék típusa*. Pfeifer Kiadó, Bp., 1932. 6–7.

ezt nyilatkozta: „Így lettem magyar – szóban, az érzelmi magyarság azután jött hozzá”.²

Írói hajlama már ekkor megmutatkozott, az önképzőkörben sokat tevékenykedett.³ A líceumot jeles eredménnyel végezte el, és az érettségi után 1865-ben Bécsbe ment, ahol jogot tanult. Jogi tanulmányai mellett újságíróként tevékenykedett. Soproni születésű barátja, Pollák Izidor segítségével bekerült a bécsi újságírók világába, a legjobb lapokhoz, a Presse, majd a Neue Freie Presse laphoz. Még ugyanebben az évben, amikor megkezdődött a kiegyezést előkészítő országgyűlés, a Neue Freie Presse őt küldte le Pestre mint parlamenti tudósítót.⁴ 1868-ban Rákosi Jenő (született Kremsner Jenő) révén került be a Kávéforrás irodalmi körébe, amelynek Rákosi volt a lelke. Az irodalmi kör heterogén volt, különféle származású, köztük nevüket magyarosító zsidók is idetartoztak, akik valamennyien magyarnak tartották magukat.

1869-ben Rákosi Jenő és a Kávéforrás Kör tagjai fokozatosan megváltak a Pesti Naplótól, és egy újonnan alapított lapban, a Reformban tevékenykedtek tovább. A Reform napilap, amelynek Dóczi Lajos rendes munkatársa lett, pártérdekektől függetlenebb, a pesti polgárságra támaszkodó újság volt. Idetömörültek a Kávéforrás Társaság tagjai, akik szépirodalommal és minisztériumi hivatalnokoskodással is próbálkoztak. A Reform a színházi világ iránt is érdeklődést mutatott, mivel a Kávéforrás Körben többen is foglalkoztak színdarabírással, és egymással szövetségben, egymást dicsérték.⁵ A Reformban jelent meg először Goethe *Faustjából* a húsvéti jelenet Dóczi Lajos fordításában, ekkor még családi neve (Dux) alatt.

1868-ban indult a Borsszem Jankó politikai élclap, Ágai Adolf szerkesztésében, amelyet az ellenzéki sajtótermékek mint a kormány élclapját támadtak. Az élclapok szűk látókörű ellenzéki politizálásából egyedül a Borsszem Jankó emelkedett ki, amely politikai élű írásaiban, karikatúráiban is ismeretterjesztésre, jellemzésre törekedett. Dóczi Lajos is rendszeresen közölt benne politikai vonatkozású vezércikket.⁶ A Borsszem Jankónál kifejtett tevékenysége, cikkeinek politikai állásfoglalása és stílusa révén gróf Andrássy Gyula felfigyelt Dóczi Lajosra. Így Dóczi előtt a politikai pálya is megnyílt, fogalmazóként a miniszterelnökség sajtóügyi osztályába került.

2 FÜRST: *i. m.* 11.

3 GYÖRGY József: *Dóczi Lajos*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Bp., 1932. 6.

4 SOMOGYI Éva: *Egy magyar hivatalnok a bécsi külügyminisztérium szolgálatában. Bárány Dóczi Lajos*. = *Uő: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában*. L'Harmattan. Bp., 2006. 120–136. 122.

5 SZABOLCSI Miklós főszerk.: *A magyar sajtó története*; [közread.] a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, Bp., Akadémiai K., 1979–1985.

6 SZABOLCSI: *i. m.* 197.

Hírlapíróként Dóczi magyarul és németül egyaránt írt tárcákat, a Neue Freie Presse bécsi lapba, valamint több pesti lapba, mint a Borsszem Jankó, Pesti Napló, Budapesti Hírlap, Hirmondó. A Pester Lloyd hasábjain magyar gondolatokat és vágyakat tolmácsolt német nyelven, hogy azokat Magyarországon kívül is megértsék. A „bécsi-pesti tárca egyik legkiválóbb képviselője” volt. Fürst Ilona úgy vélekedik, „a tárcában kiélte magát örökké mozgékony szelleme”.⁷ Amikor Dóczi a 80-as években a Neues Pester Journalhoz került, a bécsi sajtóban mindennapi jelenség volt álnév alatt írni. Ő azonban nem egy, hanem egyszerre négy álnéven írt: Onkel Tobias, Omikron, Omega és Claire. A négy névnek négyféle identitás felel meg. Dóczi Onkel Tobias álnéven a saját zsidóságáról is szívesen beszél, régi, gyermekkori emlékeiről mesél, a zsidókérdéssel kapcsolatosan foglal állást. Ezekben a tárcákban autobiografikus adatok találhatók. Claire keresztény lány, felvilágosult; ezek a tárcák gyengédek. Az ő témaköre a szerelem, a házasság, a divat és a női kérdés, férj és feleség kapcsolata. Az Omega és Omikron „a világegyetem kis és nagy dolgaira mutat rá”. A négy álnév szerzője Dóczi egyéniségének négy vonását személyesítette meg. Tárcaírói tevékenysége mintegy 40 évig tartott. Hogy a tárcái nem örökéletűek, azt ő maga is felismerte, és így nyilatkozott „sie grünen und welken”, azaz kizöldülnek és elhervadnak.⁸ Dóczi hírlapírói tehetségét támasztja alá az Uj Idők méltatása: „Mikor a külföldi lapokban valamely különösen briliáns cikk jelent meg, amely Ausztriának és Magyarországnak kedvezett, mindenki meg volt győződve, hogy szerzője Dóczy Lajos”.⁹

Dóczi tehát hivatalnokként abbahagyta az újságírást, és a politikai cikkírást a szépirodalom iránti érdeklődése váltotta fel.¹⁰ 1867-ben lefordította Hippolyt August Schaufert *Schach dem König* (Sakk a királynak) c. vígjátékát, amely színre is került a Nemzeti Színházban.¹¹ Ugyanebben az évben előadásra került a Budai Népszínházban első drámája, *Az utolsó próféta vagy Jeruzsálem pusztulása*, egy Sturm und Drang-rémdráma, amelynek a tárgyát a zsidó nép történetéből merítette.¹²

Az utolsó prófétát egy vígjáték, a *Csók* követte, 1871-ben. Dux, aki már korábban is írt Dóczi álnév alatt, az újrromantikus mesedramát Dóczi néven nyújtotta be az Akadémia Teleki-pályázatára. A *Csók* elnyerte a Teleki-pályázat díját, a díjat azonban a szabályok szerint álnéven pályázónak nem adhatták ki. Így került sor a hivatalos névváltoztatásra, amelyet az uralkodó hagyott jóvá.¹³ A darabot pár év múlva, 1874 januárjában a Nemzeti Színház színpadán nagy sikerrel adták elő (Dóczyt hétszer

7 FÜRST: *i. m.* 47.

8 Uo. 55. Theaterdichter und Schauspieler. N.P.J.1882. márc. 12.

9 Uj Idők I(1895). 29–52. sz. 158.

10 GYÖRGY: *i. m.* 8.

11 FÜRST: *i. m.* 18.

12 Uo. 30.

13 FÜRST: *i. m.* 19.

hívták ki). 1877-ben német fordításban, *Der Kuss* címen a bécsi udvari színház, a Burgtheater színpadán is sikerrel játszották. Dóczi maga fordította németre. A darab 1902-ig állandóan műsoron maradt, 59-szer adták elő.¹⁴ Időközben Dóczi Lajos Bécsbe került. Andrassy Gyula maga mellé vette, gyorsírójává, majd titkárává nevezte ki. 1871-ben, a külügyminisztérium vezetőjeként magával vitte Bécsbe. Itt Dóczi először a sajtóosztály vezetője, később külügyminiszteri osztálytanácsos, végül pedig udvari tanácsos lett.

Andrassy elvi megfontolásból nem szívesen érintkezett újságírókkal, Dóczi Lajost mégis a családi asztalához ültette. Sajátos szellemi kapcsolat alakult ki közöttük. Andrassy gondolatait, zseniális felvillanásait, utasításait Dóczi fogalmazta meg. Dóczi a következőképpen írt erről Kónyi Manónak: „Nézeteit velem megbeszélte még mielőtt megállapodott [volna], nem ugyan azzal a szándékkal, hogy tőlem tanácsot kérjen, hanem a gondolkodásnak leszűrése és tisztázása végett”.¹⁵ Dóczi a magyar gondolatokból német nyelvű elaborátumokat fogalmazott meg, a közvetítő szerepét vállalva magára. Az 1878-as berlini kongresszusig, amikor Andrassyt elkísérte Berlinbe, szolgálata teljesen lefoglalta minden idejét.

Dóczi Lajos bécsi hivatali pályájának első nyolc évét irodalmi szempontból terméketlennek tartják. Időközben azonban már érlelte magában Goethe nagy művének, a *Faust*-nak a fordítását, amelynek első részét lefordította, és 1873-ban Budapesten meg is jelentette. 1879-ben megírta *Utolsó szerelem* című színművét, amelyet a Nemzeti Színház 1884-ben játszott. A *Csók* sikerén felbuzdulva, Dóczi ezt a művét is átültette németre, és 1885-ben Bécsben *Letzte Liebe* címen játszotta az udvari színház. A darabot Németországban is többször színre vitték: Hamburgban (1886), Berlinben (1887), Münchenben és Lipcsében (1891), majd 1887-ben Prágában. A *Csókot* 59-szer, az *Utolsó szerelem* darabot 33-szor játszották a Burgtheaterben.¹⁶ Nyomtatásban is ismételten megjelentek.

György József méltatása szerint „Dóczi Bécsben is megmaradt magyar írónak és magyar embernek. Megtartotta a Kávéforrásban szerzett politikai álláspontját: ideálja mindig Deák Ferenc maradt. A gyakorlati életben Széchenyi István, az irodalomban és a magyar nyelvben az akkor még élő Arany János volt a vezetője. Egyéb irányban Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Salamon Ferenc, Csengery János és báró Eötvös József voltak rá igen nagy hatással”.¹⁷

1879-ben Dóczi élete új szakaszába lépett. Andrassy Gyula visszavonult, és Heinrich Haymerle báró vette át a külügyminisztérium vezetését, aki Dóczit megőrizte állásában. Dóczi Lajos ebben az évben nősült meg, egy gazdag bankár lányát vette el,

14 GYÖRGY: *i. m.* 14.; FÜRST: *i. m.* 35.

15 SOMOGYI: *i. m.* 124–125. Dóczi Kónyi Manónak 1903. márc. 11.

16 FÜRST: *i. m.* 38.

17 GYÖRGY: *i. m.* 22–23.

Meyer Helént, akitől 1881-ben egy fia született, Péter. Nejétől 1890-ben elvált. 1893-ban Dóczi a 18 éves Dassl-Rosenberg Paulát vette feleségül. Mivel Paula zsidó családból született keresztény volt, és polgári házasságot még nem köthettek, Dóczi áttért a keresztény hitre.¹⁸

1888-ban az újromantikus dráma után a társadalmi dráma felé fordult. Ebben az évben született meg a *Vegyes párok* című, modern tárgyú mű, amelyben Dóczi aktuális témát dolgozott fel: a keresztények és zsidók közötti házasság kérdését járta körül, és a vegyesházasság társadalmi jogosultsága mellett foglalt állást. A drámát 1889-ben nagy sikerrel adták elő a Nemzeti Színházban, mivel a Dóczi által felvetett kérdés foglalkoztatta kora közönségét.

Dóczi Lajos irodalmi munkássága nem korlátozódik csupán drámákra. Verseket is írt, amelyek a 70-es évektől a következő fővárosi napilapokban és szépirodalmi folyóiratokban jelentek meg: Fővárosi Lapok (1872. és 1885.), Magyarország és a Nagyvilág (1872. és 1875.), Magyar Salon (1886 óta), Hét (1890 óta), Borsszem Jankó (politikai élű versek). 1890-ben költeményei megjelentek kötetben: 27 eredeti költeménye és műfordítások. Eredeti költeményei a kötetnek csupán egynegyedét teszik ki.¹⁹

Dóczi, aki korábban már németre fordította saját drámáit, és Goethe *Faustját* is magyarította, 1891-ben német nyelvre fordította Madách Imre művét, *Az ember tragédiáját*. A művet az ő fordításában 1892-ben tizenhatszor vitték színre.

1895 nyarán átvette a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetését, ami az Osztrák–Magyar Monarchiában kényes hivatalnak számított, hiszen tapintatot, titoktartást és nagy körültekintést kívánt meg.²⁰

1896-ban visszatért az újromantikus drámához, *Ellinor* című háromfelvonásos drámája megnyerte az akadémia Teleki-díját. Drámája egyben az újromantikus dráma utolsó megnyilvánulása, véli György József.²¹ Ennek harmadik felvonását olvasta fel Dóczi székfoglaló beszédként, amikor belépett a Kisfaludy Társaságba. Ugyancsak 1896-ban lett tagja a Petőfi Társaságnak is.

1900-ban, az antiszemita támadások tetőpontján, teljesült régi vágya, „Német-keresztúri” előnévvel bárói címet kapott.²² A magas elismerés társadalmi és családi biztonságához, önbecsüléséhez elengedhetetlen volt.

1902-ben, 34 év bécsi szolgálat után, államtitkári címmel vonult nyugalomba. Nyugalomba vonulásának évében jelentek meg Schiller költeményeinek a fordításai, *Schiller költeményei* címen. Bár előtte már többen (Szász Károly, Vargha Gyula, Váro

18 FÜRST: i. m. 44.

19 GYÖRGY: i. m. 35.

20 FÜRST: i. m. 40–41.

21 GYÖRGY: i. m. 46.

22 FÜRST: i. m. 43.

Ferenc) fordították Schiller verseit, Dóczi mégis vállalkozott a versek átültetésére, mivel elégedetlen volt elődeinek a fordításával, és a „jobbat alkotni, mint megelőzői” vágya vezérelte. Az előszóban a soproni evangélikus líceumnak is köszönetet mond, amely nélkül, úgy véli, sohasem lett volna magyar íróvá.²³

1906-ban újabb fordítással jelentkezett, *Goethe költeményeivel*. Dóczi előtt már többen fordították Goethét (Balla Mihály, Szász Károly), de Dóczi elődeit mennyiségben és minőségben is felülmúlni kívánta. Az előszóban ki is emelte, hogy a szonetteket is lefordította, amelyeket előtte még nem fordítottak. Ugyanakkor ez volt utolsó munkája, finom megérzéssel így nyilatkozott: „Fordítói pályám végén állok”.²⁴ Dóczi Lajos 1919. augusztus 28-án hunyt el. Élete során elismerésképpen a következő kitüntetések kaptak meg: 1876-ban a Vaskorona rend III. fokozatát, 1878-ban a Ferenc József-rend középkeresztjét. 1877-ben címzetes miniszteri tanácsos lett, véglegesített hivatalnok, a berlini kongresszus után pedig Andrássy Gyula felterjesztette a bárói rangra, amelyet 1900-ban nyert el.²⁵

„Sok víznek kell lefolyni addig a Dunán, míg Duxból Dóczi, Dóczból Dóczy, Dóczyból báró Dóczy lesz” – írja Mikszáth Kálmán Dóczi *Carmela* című regényének előszavában.²⁶ Mikszáth tömör mondata magában foglalja Dóczi névmagyarosítását és identitásváltozását is. Amikor Dux a Dóczi magyar írói álnevet választotta magának, feltehetőleg úgy vélekedett, mint Schedel (Toldy) Ferenc, hogy idegenül hangzó neve hátráltatja az irodalmi életben.²⁷ Dóczi hivatalos névváltoztatása nem hosszas fontolgatás eredménye, mint Toldy Ferenc esetében, hanem hirtelen, halogatást nem tűrően következett be, amikor elnyerte a Teleki-pályázat díját. A Dóczi egyszerű i-vel írott névből ipszilonnal írott Dóczy lesz, amelyhez a bárói cím társul 1900-ban. A névcseré egyben az identitásváltozás lehetőségét is felkínálta a számára: megerősítette nemzeti hovatartozását.

Dóczi Lajos politikai-hivatali karrierje szép ívelésű: tehetségének köszönhetően magyar hivatalnokból bécsi államtitkárrá lépett elő. 1986-ban címzetes osztályfőnök lett, ami miniszterhelyettesi címnek felelt meg. Amint életrajzi adataiból látható, nem pusztán politikai, de irodalmi karriert is befutott, több műfajjal próbálkozott, és műfordítóként a közvetítő szerepét vállalta két nyelv birtokosaként. Nem érte be hivatali előléptetéssel, „az írói halhatatlansággal kacérkodó” Dóczi maradandót szerzett volna alkotni az irodalom terén is.²⁸

23 Uo. 49.

24 GYÖRGY: i. m. 51.

25 SOMOGYI: i. m. 126.

26 MIKSZÁTH Kálmán szerk.: *Magyar regényírók képes kiadása. Dóczi Lajos: Egy vegyes házasság.* Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Bp., 1906. VI.

27 DÁVIDHÁZI Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet.* Akadémiai Kiadó, Universitas Kiadó, Bp., 2004. 322.

28 RÁKOSI Jenő: *Emlékezések. II.* Franklin Kiadó, Bp., 1926. 129.

2. EGYÉNISÉGE

A korabeli újságcikkekből, levelezéséből, barátja, Rákosi Jenő emlékezéseiből, Andrassy Gyulával való kapcsolatából, a róla írt két monográfiából (Füster Ilona, 1932, György József, 1932) kirajzolódik Dóczi Lajos profilja.

Füster Ilona egyik fő erényeként említi, hogy Dóczi ragaszkodott a barátaihoz, ők pedig elismeréssel és szeretettel vették körül. Elválaszthatatlan barátja Rákosi Jenő volt, akit már soproni diák éveiből ismert, aki később bevezette őt a Kávéforrás irodalmi körébe.

Rákosi Jenő emlékiratában úgy írja le Dóczit, mint aki nem volt elég ambiciózus, törtető ember, inkább lustaságra, halogatásra hajlamos: „Dóczy élénk fantáziájú, virtuóz verselő, igen szellemes ember, de mindezek tetejébe igen lusta, kényelemszerető és mindenfajta élvezet iránt roppant fogékony természet. Mindig tele volt témával és tervvel, de mindig csak az utolsó pillanatban lehetett munkára kaptatni”. Rákosi szerint Dóczi a hivatali tevékenysége után csupán másodrangúnak tekintette az írói, költői hivatását. Minden magyar nyelven írt színdarabja „a feltámadt lelkiismeretnek volt egy-egy vezeklő exkurziója igazában elhagyott területekre”, amelyben „levezte igen gazdag tehetsége feleslegét”.²⁹

Dóczi Lajos a munkaadójához, gróf Andrassy Gyulához is meleg szívvel ragaszkodott. Vallomása szerint neki köszönhette a politikában való jártasságát: „Mindent, amit a politikában egyáltalán tudok, csakis mint Andrassy inasa szedtem össze”.³⁰ A sajtóosztály vezetése az Osztrák–Magyar Monarchiában nem volt könnyű hivatal, titoktartást, nagy körültekintést és alkalmazkodást kívánt meg. Dóczinak el kellett fogadnia annak a bürokrata környezetnek az értékrendjét, amelyben élt.³¹ Andrassy Gyulának nemcsak munkatársa, de meghittje, bizalmasa volt, aki számíthatott Dóczi műveltségére, ízlésére, gyors felfogására és írástudására, de megbízhatóságára, titoktartására is. Ragaszkodása kiterjedt a grófnőre és gyermekeire is, akik a gróf halála után is gyakran hívták magukhoz a terebesi és tiszadombi birtokaikra, és családi ügyeikbe is beavatták.³² Bár társadalmilag nem lehettek egyenlő felek, a munkában szellemi kapcsolat jött létre a gróf és titkára között. Dóczival társalogva, Andrassy elmondta a még maga számára sem tisztázott gondolatait, amelyeket Dóczi remek érzéssel fölfogott, és rendszerezve papírra vetett.

1895 nyarán Dóczi átvette a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetését. Az *Új Idők* hasábjain megjelent adoma szerint Andrassy Gyula elismerte Dóczi tehetségét: „Mikor pedig Andrassy Gyula grófot megkérdezték, mi szándéka van azzal a fi-

29 RÁKOSI: *i. m.* 22.

30 SOMOGYI: *i. m.* 130.

31 Uo. 135.

32 FÜSTER: *i. m.* 27–28.

atal magyar poétával, a kit műzsájától elcsábított, hogy a bécsi külügyi sajtó-iroda meglehetősen rossz stílusát megjavítsa, a nagy államférfiú csupán ennyit mondott: Az ügyes orvos megédesíti a keserű labdacsot, melyet pácienseinek kénytelen beadni és én Dóczy Lajosnak szántam a cukor szerepét. Ez a mondás jellemzi Andrássy Gyula grófot, de még inkább azt a férfiút, a kit a napokban neveztek ki az osztrákmagyar külügyi sajtóosztály főnökévé”.³³

Melyik lehetett az a jellemvonás, amelyet Andrássy gróf annyira értékelt Dóczyban? Rákosi a pontos munkáját és a sziporkázó szellemességét emeli ki: „El kell hinned, hogy Andrássy Gyula gróf mellett is teljesen és főleg pontosan megfelelt feladatának, különben nem vitte volna a gróf Bécsbe magával. Egyébként úgy tudom, hogy Andrássy Gyula különösen kifogyhatatlan ötletességét és minden érintésre vilamos szikrát szóró szellemességét élvezte és szerette”.³⁴

Dóczy „korának egyik legszellemesebb férfia”, írta róla 1934-ben a Pesti Hírlap,³⁵ amely egyik, társaságban való szellemes bemutatkozását meséli el. Ugyanazt a történetet mesélte el korábban a Tolnai Világlapja is, hadd álljon itt a hosszabb lélegzetű leírás:

„Bemutatkozásokról beszélgettek egy társaságban, arról, hogy némelyik ember milyen szertartásos komolysággal mutatkozik be, némelyik milyen felületes könnyedséggel, némelyik pedig úgy motyogja el a nevét, hogy meg sem lehet érteni.

Azután szóba kerültek elmés bemutatkozások és valaki elmondta, hogy hogyan mutatkozott be harminc esztendővel ezelőtt báró Dóczy Lajos Zemplén vármegye akkori főispánjának: Dókus Józsefnek.

Dóczy Lajos akkoriban a volt miniszterelnöknek és külügyminiszternek: gróf Andrássy Gyulának volt a magántitkára és mint ilyen sokat tartózkodott az Andrássyék zempléni kastélyában, Töketeremesen. Ide jött ki egyszer a zempléni főispán: Dókus József.

Dóczy fogadta és a főispán, aki a könnyedén bemutatkozók közé tartozott, kezét nyújtván a fiatal titkárnak, megmondotta a nevét:

– Dókus vagyok!

– Én pedig méltóságod genitivusa vagyok! – felelte Dóczy és megrázta a főispán feléje nyújtott jobbát”.³⁶

33 Uj Idők I(1895) 29–52. sz. 158.

34 RÁKOSI: *i. m.* 23.

35 Pesti Hírlap LVI(1934). 294 sz.

36 Tolnai Világlapja XIII(1913). 32. sz.

Dóczi Lajos újabb jellemvonására derül fény Fürst Ilona monográfiájából és a korabeli hírlapokból. Fürst Ilona konzervatív embernek látja Dóczyt, és a romantika iránti előszeretétét is a konzervativizmusával magyarázza. Dóczi „már Sopronban a régi mestereket tanulta tisztelni, – ez a hagyományhűség bizonyára zsidó hagyomány!” – írja Fürst, és egyúttal Dóczi zsidósága is visszavezeti a hagyományhűséget. Dóczi feltehetőleg ragaszkodott gyermek- és ifjúkora eszméihez és eszményeihez, és vonakodott minden új irányzattól, a realizmustól is.³⁷

Fürst Ilona szerint Dóczi „lovagias, gavalléros” volt, mindig rangjának megfelelően lépett fel. Családjáról, hozzátartozóiról bőszesen gondoskodott, ha valaki jót tett vele, megható hálával viseltetett iránta – „a századvégi gentleman mintaképe” volt.³⁸ Ezt tanúsítja Andrássy gróf családja iránti gondoskodó, törődő szeretete is, hiszen a családot a gróf halála után is látogatta.³⁹ Az életrajzokból kiderül, hogy Helene Meyertől való válásakor komoly anyagi kötelezettséget vállalt,⁴⁰ majd második feleségét, aki „súlyos melankóliában” szenvedett, egy párizsi gyógyintézetben helyezte el, és haláláig gondoskodott róla.⁴¹

Egyenes, őszinte ember volt. Egy adomaszerű elbeszélés, amely az Új Időkben jelent meg 1895-ben, „igazmondási képességét” emelte ki:

„Igazmondási képességének tanújelét adta, mikor Haymerle föl-váltotta Andrássyt a külügyek vezetésében. Beavatott körökben jól tudják, hogy az utód meglehetősen féltékeny volt elődje sikereire és epigonok szokása szerint, a hol csak lehetett, kisebbítette azokat. Egy ízben, mikor olyan akció folytatásáról volt szó, a melyet még Andrássy kezdeményezett, magához hívatta Dóczyt és leleplezetten tudtára adta, hogy már kissé sokalja a volt külügyminiszter dicsőítését.

– *Kedves Dóczy – mondá színlelt nyájassággal – én jól tudom, hogy ön Andrássy grófnak lelkes híve és azért szemeltem ki, hogy lehető kíméllettel . . .*

– *Kisebbítsem Andrássy gróf érdemeit, ugy-e?* – vágott közbe száraz hangon Dóczy, a ki meg volt győződve, hogy ez audienca után mi hamarabb kiteszik szűrét. De úgy látszik, hogy Bismarcknak igaza volt, mikor azt állította, hogy a diplomáciában a legjobb eszköz az őszinteség, mert Haymerle nem neheztelt meg, vagy legalább úgy

37 FÜRST: i. m.100.

38 Uo. 27.

39 Uo. 28.

40 Uo. 127.

41 Uo. 44.

tett, mintha nem venné rossz néven a leckét. Tán azért, mivel ő, a kinek stílusa a képzelhető legrosszabb volt, nem nélkülözhetette a magyar poéta tollát”.⁴²

KÉTNYELVŰSÉGE, IDENTITÁSA

Dóczi Lajos személyének a megismeréséhez, irodalmi munkásságának az értékeléséhez elengedhetetlen kétnyelvűségének, kettős identitásának a vizsgálata. Fürst Ilona Német Philológiai Dolgozatok sorozatban publikált disszertációjának már a címe (*Dóczi Lajos mint német író. Egy zsidó nemzedék típusa*) sokatmondó, mert felveti a kérdést, német író volt-e vagy magyar. Ugyanakkor Dóczi úgy jelenik meg, mint korának típusfigurája, a magyarországi zsidó–német írói nemzedék tagja, akinek mind szakmai, mind irodalmi pályája az Osztrák–Magyar Monarchia idején jellegzetes életpálya. Fürst Ilona munkája előszavában Dóczi Lajos helyzetét a maga történelmi korában, valamint a kortársai sorában tömören összefoglalja, amikor így ír róla: „Dóczi Lajos tehát korának egyik jellegzetes képviselője: a kiegyezés kétországú, kétnyelvű, két fővárossal büszkélkedő monarchiájának épügy, mint az emancipált zsidóság első generációjának”.⁴³ Dóczi a magyarok között „kétszeresen idegennek számíthatott: hogy német volt és zsidó”.⁴⁴

EGY ZSIDÓ ÍRÓI NEMZEDÉK KÉPVISELŐJE

A dualizmus korában elterjedt társadalmi jelenség a zsidók akkulturációja és asszimilációja, vallásváltása. Konrád Miklós doktori értekezésében úgy véli, hogy az *akkulturáció* neutrálisabb kifejezésével ellentétben, az *asszimiláció* kifejezés a zsidók „benső átalakulását, lelki azonosulását” helyezi előtérbe.⁴⁵ Az önként választott kitérés elterjedt társadalmi jelenség volt, de az áttérés keresztény hitre „belső diszpozíciókon múló döntés” volt, amelynek nemcsak okai, de céljai is voltak.⁴⁶ A 19. század során „... a hihetetlen iramban növekedő – 1805-ben 126 620-ról 1910-ben 911 227 főre emelkedett – zsidó lakosság mind nagyobb része kilépett a többségi keresztény társadalommal szemben fenntartott elszigeteltségéből, a jiddist felcserélte a némettel,

42 Uj Idők I(1895) 29–52. sz. 158.

43 FÜRST: i. m. 4.

44 Uo. 96.

45 KONRÁD Miklós: *A zsidók áttérése Magyarországon a reformkor és az első világháború kitérőse között.* 2011. 16.

46 Uo. 16.

majd a magyarral, a hédert a népiskolával, a jesivát az egyetemmel, a tanházat a kávéházzal, az imakönyvet a Neues Pester Journal vagy a Pesti Hírlap vezércikkeivel, a zsidóság vallást és etnikumot szimbiotikusan egyesítő meghatározását az izraelita vallású magyar honpolgár fogalmával”.⁴⁷

A vallás egyre kisebb szerepet játszott mind a keresztény, mind a zsidó lakosság életében, a szekularizáció pedig megkönnyítette a felekezetváltást. A zsidók áttérésükkel nem is annyira a kereszténységbe, hanem inkább az európai kultúrába, a magyar nemzeti társadalomba léptek be. Az akkulturáció útját választó zsidókat életük során óhatatlanul végigkísérte „kettős kötődésük”, ami időről időre feszültséget, sűrűlődséget okozott az életükben.

Konrád Miklós az áttérők profilját is megpróbálja felvázolni. Megállapítja, hogy a kitértek gyakran a nagypolgárság és az értelmiség soraiból származtak. Vallásváltásuk, magyarrá válásuk egyedi élettörténetükkel függött össze.⁴⁸ Az identitásváltás oka gyakran a zsidó hagyományoktól való eltávolodás, elidegenedettségek, a zsidókat sújtó negatív megkülönböztetés, a szekularizáció, a nyelvi és kulturális elmagyarosodás. De a közösségtudat érzése továbbra is fennmaradt, hiszen nagyrészt azonos szakmai körökben tevékenykedtek, egymással barátkoztak, egymás közt házasodtak. Tehát az áttérés zömében „szekuláris aktus” volt.⁴⁹

Az identitásváltás gyakori oka a szakmai érvényesülés reménye volt, vagy akár a házasság. Konrád Dóczi Lajost hozza fel példának, aki 48 évesen tért át keresztény hitre, hogy elvegye második feleségét. Az identitásváltás folyamata, a kettősség azonban Dóczi esetében már jóval korábban elkezdődött. Dóczi Lajos a *Hogy tanultam magyarul* című írásában így emlékezett magyarrá válásáról: „Van valami jó az antisemitizmusban is; én legalább egy pap antisemitizmusának köszönöm, hogy magyar író lettem, sőt azt is, hogy egyáltalán tudok magyarul.” A lutheránus gimnázium a magyarságnak nyerte meg őt: „Ott készséggel fölvettek, talán épen azért, mert zsidó voltam s mert nem tudtam egy szót sem magyarul: egy lelket lehetett megmenteni, nem ugyan a kereszténységnek, hanem a magyarságnak. S az ekkor nagy dolog volt”.⁵⁰

Nem sokban különbözhetett egy zsidó gyermek helyzete, a zsidó fiúgyermekkel szemben való elvárás Dóczi korában sem attól, ahogyan arról jóval később Klein György (1925–2016) ír esszéjében:

„Magától értetődő és vitathatatlan igazságnak számított, hogy egy zsidó fiúnak legalább tízszer keményebben kell dolgoznia egy

47 Uo. 5–7.

48 Uo. 11.

49 Uo. 56–57.

50 IGMÁNDI: *i. m.* 8–9.

nem zsidó fiúnál, ha be akar kerülni az egyetemre, vagy egyáltalán boldogulni akar az életben. Rosszul teljesíteni nagyon veszélyes dolognak számított. Vagy komoly és tiszteletreméltó ember lesz valakiből, mint például orvos, ügyvéd, mérnök, tudós, zenész, üzletember, vagy teljesen lecsúszik. Csak ez a két véglet létezett, közötté nem volt semmi [...] Úgy látszott, mintha a gyerekek ezt az anyatejjel szívták volna magukba”.⁵¹

Ez az ambíció, a vágy az elismerés és siker iránt, sőt a „dicsőség és boldogság” iránt, Dóczi Lajos életében is hajtóerőként volt jelen.⁵²

Hogy ebbe a fájdalomba a zsidó lét és a vele járó antiszemitizmus is belejátszott, kiderül egy későbbi, a Budapesti Naplónak tett vallomásából, ahol Dóczi a hírlap számára kéziratot kérő hírlapírónak egy drámáját említi meg, amelyet a Ring-színház számára, Franz von Jauner (1831–1900) színházigazgató felkérésére írt: „Jauner felkérésére írtam a Ring-színház számára egy drámát is. Az a kézirat, amelyet ön magával visz, a dráma előjátéka. Megírtam benne az antisemitizmus drámai konfliktusát. Ennek a korbetegségnek akkor jelentkeztek az első tünetei s erősen megkapták a lelkemet. Eszembe jutott a saját ifúságom, mely két világfelfogás közt tétovázott s mely ütköző pontjává lett ennek az egymás ellen fenekedő két világfelfogásnak. Az az előjáték, melyet ön magával visz, egy darab autobiográfiája Dóczi Lajosnak. Az a zsidó fiú, akit véresre vernek a keresztények, mert zsidó, s akinek a fejét a zsidók is beverik, mert lelkével a keresztény alapon felépült modern műveltséghez csatlakozott, én magam vagyok”.⁵³

Dóczi Lajos kiegyensúlyozott, harmonikus jelleme nem volt híján a kisebbségi komplexusnak, a „zsidó csökkentértékűségnek” – véli Fürst Ilona. Elismerésre, sikerre vágyott, ugyanakkor hiányzott az önbizalma. Önbizalomhiányáról tanúskodnak a 70. születésnapja alkalmával Kónyi Manóhoz írt sorai: „Nem sokra, akár semmire sem tartom mindazt, amit e hosszú idő alatt írtam. Nem hiszek a tehetségemben, sosem tudtam bármit is alkotni”.⁵⁴

Néhány megnyilvánulása rávilágít arra, hogy sohasem titkolta el a zsidóságát, ha kellett, kiállt a zsidóság ügye mellett. 1867-ben a Neue Freie Presse pesti tudósítójaként felszólalt az Egyenlőségi Kör által a zsidók emancipációja érdekében szervezett gyűlésen. Tenczer Pál, a kör társjegyzője emlékezése szerint a 22 éves hírlapíró „belesült a beszédébe és restelkedve lépett le a katedráról”, azonban a fellépésével elköte-

51 KLEIN, Georg: *Vak akarat és önző DNS*. Magvető Kiadó, Bp., 2001. 286.

52 FÜRST: *i. m.* 101.

53 Budapesti Napló VII(1902). 353. sz.

54 FÜRST: *i. m.* 101. Levél Kónyihoz. 1895. febr. 23.

lezte magát a közössége ügye mellett.⁵⁵ Az 1880-as években Dóczi ellátogatott Torinóba, hogy megköszönje Kossuth Lajosnak, amiért a tiszaezlári vérvádpert követően kiállt a zsidók védelmében. Wahrmann Mór halálakor, 1892-ben, méltatta a hitéhez hű bankárt.⁵⁶

Dóczi áttérésétől függetlenül, a zsidó felekezetből való kilépése után is zsidónak tekintette magát. Származásáról fesztelenül beszélt, újságcikkeiben meleg hangon írt gyermekkoráról, zsidó környezetéről. A tárcáíróként négy álnéven is írogató Dóczi az *Onkel Tobias* álnév alatt írt régi, gyermekkori emlékeiről, saját zsidóságáról, és állást foglalt a zsidó kérdéssel kapcsolatosan is. Ezekben a tárcákban autobiografikus adatok találhatók.

Mivel a valláskülönbség házassági akadállynak számított, és polgári házasságot 1893-ban még nem köthettek, Dóczi Lajos áttért a keresztény hitre, hogy elvegye a zsidó származású, de kereszténynek született Paula Dassl-Rosenberget. Kónyi Manóhoz írt leveléből kiderül, hogy vívódott: „Tanácsolj: kikeresztelkedjem-e vagy ő legyen zsidóvá? Ha ez utóbbi *itt* megtörténnék, *érvényes-e* házasságom *otthon?*”.⁵⁷ Ugyanakkor az első házasságából született fiát, Pétert, feltehetőleg már születésekor megkereszteltette. Ez arra enged következtetni, hogy bár nem titkolta, de átadni sem akarta zsidóságát az utódának.⁵⁸ Fürst Ilona szerint Dóczi utolsó éveiben állítólag vissza szándékozott térni zsidónak.⁵⁹

Amikor a sajtóosztály vezetője lett, az Ország–Világ ismeretterjesztő, szépirodalmi jellegű hetilap elismeréssel méltatta pályafutását: „Ritka eset, hogy egy ember tisztán a maga erejéből, összeköttetések nélkül, sőt *felekezetének akadályával* az udvari körökben oly kiváló és előkelő helyzetet vívhatott volna ki, mint a milyent sikerült elérnie Dóczi Lajosnak”.⁶⁰ Karrierje egyre több személyt zavart, a sajtóban „Zsidó sajtófőnök a külügyminisztériumban” címen jelentek meg alantas hangnemű antiszemita cikkek, amelyek támadták. A tisztviselők nem titkolták „a hitét érdek szerint váltogató magyar zsidó” iránti ellenszenvüket, sőt, úgy vélték, „meg kell szabadítani [tőle] a császári ház minisztériumát”.⁶¹ A kitérés nem tette lehetővé a „zsidó stigmától” való szabadulást, mert „a kitérés vallási szempontból hitszegés, motivációit tekintve jellemgyengeség, a zsidó közösség szempontjából árulás volt”.⁶²

Ezért is volt szüksége Dóczinak a bárói rangra mint elismerésre, mert tudta, hogy a környezetében a rang, a cím minden. Kónyi Manónak azt írta, hogy magyar báró

55 KONRÁD: *i. m.* 361.

56 Uo. 363.

57 Uo. 363. Dóczi Lajos Kónyi Manónak. Keltezetlen levél [1893]

58 Uo. 364.

59 FÜRST: *i. m.* 102.

60 Ország–Világ XVI(1895).

61 SOMOGYI: *i. m.* 132–133.

62 KONRÁD: *i. m.* 604.

szeretne lenni, hogy a fia és annak utódai „akik utána tán fönntartják nevemet halálom után is magyaroknak tekinthessék magukat s ne énekben, hanem életükkel vallják, hogy a nagyvilágon e kívül nincsen számukra hely”.⁶³ Dóczi éveken át unszolta feletteseit a bárói címért, ugyanakkor magánlevelezésében így szabadkozott: „Az első zsidó volnék, aki nem pénzért kapná”.⁶⁴

Jan Županič a zsidók nemesi rangra emelését tanulmányozva megállapította, hogy az 1948 és 1918 közötti időszakban 201 zsidó vallású személy kapta meg a nemesi rangot. Míg a nemesi rangra emelés a 18. és 19. század fordulóján az államnak tett szolgálat (hadi műveletek finanszírozása, a hadsereg anyagi támogatása) jutalma volt, az 1860–70-es évektől a művészetben, a tudományban elért érdemeket, humanitárius cselekedeteket is nobilitációval jutalmazták. Ekkoriban a rangot még többre becsülték a vagyonnál, és a nemesi cím a társadalmi felemelkedés, a Monarchiával, a fennálló renddel való azonosulás jelképe volt.⁶⁵

KÉT NYELV ÉS KÉT KULTÚRA VONZÁSÁBAN

Dóczi identitását vizsgálva nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy mind a politikai életben (diplomáciai tevékenysége során), mind az irodalmi életben (műfordítóként) a közvetítő szerepét játszotta a német és a magyar nemzet, a német és a magyar kultúra között. Vajon, hogyan tekintettek rá kortársai? Hogyan élte meg a kétnyelvűséget, kettős kötődését maga Dóczi Lajos, akinek az életében a két főváros, Pest és Bécs, központi szerepet játszott, akinek, valahányszor környezetet váltott, új gyökeret kellett eresztenie.

Dóczi magyarrá válását élete „legjelentősebb epizódjára” nevezte⁶⁶. 1902-ben *Schiller költeményei* címen megjelent műfordításkötetét volt soproni tanárának ajánlotta: „Thiering Károly nyug. tanár úrnak Sopronban, gyermekkori tanítómának és pártfogómnak, ki több mint negyven évvel ezelőtt szellemi és anyagi jótéteményeivel halmozott el s az ő érdemes, aggott személyében a Soproni Ev. Lyceumnak, mely nélkül tán soha magyar íróvá nem lettem volna, örök hálám jeléül ajánlom föl ezen munkámat”.⁶⁷ Soraiból kitetszik, hogy magyar írónak tartja magát, és hálával gondol vissza a magyar iskolában eltöltött időszakra. A Neues Pester Journal egyik tárcájá-

63 SOMOGYI: *i. m.* 133. Dóczi Kónyinak [dátum nélkül] péntek este [1900].

64 SOMOGYI: *i. m.* 133. Dóczi Kónyinak 1892. május 13.

65 ŽUPANIČ, Jan: *Elfelelt elit. A zsidók nemesi rangra emelése az Osztrák Császárságban*. ford. CSÁSZÁRI Éva = *Kisebbségkutatás. Minority studies*. 26. évf., 2017. évi 4. szám. 138–141; 140–141.

66 DÓCZI Lajos: *Hogy tanultam magyarul = Magyar szellemi élet. Elbeszélések és rajzok a magyar írók és művészek életéből*. Szerk. IGMÁNDI Mihály, Bp., 1896. 9.

67 DÓCZI Lajos: *Schiller költeményei*. 1902.

ban is megemlékezik tanáráról, aki „a szegény zsidó tanulót” mindenben támogatta, tankönyvekkel látta el, kifizette a tandíját, hogy abba ne kelljen hagynia a tanulmányait.⁶⁸ A Budapesti Naplónak így nyilatkozott: „Hogy magyar tudtam lenni nemcsak érzésben, hanem gondolkodásban és nyelvben is, azt egyesegyedül az én jó öreg professzoromnak köszönöm.” Ugyanakkor, úgy tűnik, e művelt, széles látókörű tanárának köszönheti a német irodalom iránti csodálatát, rajongását is – meglehet ennek a gyermekkori hatásnak a következtében lett műfordító, Goethe *Faustjának* és verseinek fordítója. A Budapesti Napló által feltett kérdésre, miért éppen *Schiller Költeményeit* ajánlotta Thiering professzornak, így válaszolt:

„Mert ez a könyv fejezi ki legjobban azt, amit a professzoromtól kaptam. Thiering széles műveltségű, nagytudományu ember volt, egyike ama protestáns férfiaknak, akik szellemi kincseiket a híres német egyetemekről hozták haza, hogy aztán itthon a nyugati műveltséget az erős hazafias érzéssel forraszsák össze. Még ma is gyönyörűséggel gondolok az ő tanítására s azon órákra, melyeket házában töltöttem. Az iskolában Euripidest eredeti szöveggel tanultuk s párhuzamban vele olvastuk Goethének Tauris-i Iphigenia tragédiáját. Mennyi élvezet s mennyi okulás volt a Thiering előadásaiban, amelyekben a német költőfejedelem s a nagy görög költő nagyságát az egymás műveivel mérte meg”.⁶⁹

Amikor 1885-ben a külügyminisztérium sajtóosztályának főnöke lett, az Ország-Világ úgy köszöntötte, mint aki szívvel-lélekkel magyar:

„Mikor Falke udvari tanácsos, a külügyminisztérium irodalmi osztályának főnöke, megvált díszes állásától, mi magyarok aggódva találgattuk: vajon ki jön a helyébe? Lesz-e az olyan derék magyarbarát ember, mint Falke volt? Érdekeinknek, jogainknak lesz-e oly buzgó képviselője, mint az előbbi főnök? A sok aggodalmat aztán igazi örömmre váltotta az a hír, hogy erre a minket oly közelről érdeklő, minékünk annyira fontos állásra Dóczi Lajost nevezték ki. Magyar érdekeinket féltettük az új főnöktől s lön az új főnök maga is magyar ember, érdekei és eszményei ugyanazok, mint a mieink s kedves nekünk kétszeresen, mert neve a legjobb hangzásúak közé tartozik irodalmunkban is”.⁷⁰

68 FÜRST: i. m. 11. Neues Pester Journal. 1910. 06.19.

69 Budapesti Napló VII(1902). 353. sz.

70 Ország-Világ XXIX(1985). 35. sz.

Dóczi Lajost rendszerint magyarként tartották számon. Magánlevelei és a törekvése, hogy magyar báró legyen, arra engednek következtetni, hogy Bécsbe kirendelt magyar hivatalnoknak tekintette magát.⁷¹ Diplomáciai munkássága során Andrássy Gyula oldalán a közvetítő szerepét töltötte be a politikában. 34 éven át szolgált Bécsben, és nyugalomba vonulásakor 1902-ben visszaköltözött Pestre. A fővárosban így fogadták „... fölszabadulása a külügyi szolgálat terhes gondjai alól azt a reményt kelti bennünk, hogy immáron teljes erővel a magyar irodalomnak fogja szentelni fényes tehetségét. Félkézzel, diplomáciai elfoglaltsága mellett is tudott babért szedni a magyar irodalom virányairól, annál többet várhatunk tőle a jövőben, amikor egész a mienk: ez irodalomé lesz. Dóczi Budapestre költözik és állandóan itt fog lakni”.⁷² A Pesti Hírlap cikke egyben érzékelteti, hogy nem csupán hivatalnokként, de magyar íróként is számontartották.

Az Új Időkben 1895-ben megjelent cikk így ír Dóczi Lajosról:

„Hogy pedig Dóczy Lajos három, egyénileg annyira különböző külügyi regime alatt, meg tudta tartani pozícióját, a nélkül, hogy valaha a kegyelmes urak kedvét más uton kereste volna, mint becsületes munkával, ez bizonyítja leginkább, hogy a poéta nem ölte meg benne a gyakorlati észjárású embert. Nagyon jól tudta azonfelül, hogy hazafias kötelességet teljesít, mikor magyar ember létére kitar egy olyan állásban, a melyben ő előtte még senki sem hivatkozott magyar voltára. Ő pedig megcselekedte ezt minden alkalommal, de leginkább ott, a hol németre fordított darabjai révén el akarták anektálni Ausztria számára. Az Utolsó szerelem bécsi előadása után egyik kritikus nagy bókot akart neki mondani azzal, hogy nem lát szik meg darabján a magyar születésű német író.

– Pedig ebben nem állok dualisztikus alapon, – válaszolt a költő.
– Alig harminc százalék bennem a német és több mint 70 percent a magyar”.⁷³

Dóczi humoros válaszából is kitűnik, hogy magyarnak tekintette magát.

Hogy Dóczi Lajos tulajdonképpen magyar vagy német, mindvégig foglalkoztatta kortársait:

„Sajátságos egy jelenség ez a Dóczi Lajos az osztrák–magyar Parnasszus feketesárga határjelzőin belül. Dóczi, a ki előkelő hivatalnok a külügyminisztériumban, szigorúan alkotmányos szellemű, dualisz-

71 SOMOGYI: *i. m.* 128.

72 Pesti Hírlap XXIII(1901). 345. sz. 3.

73 Új Idők I(1895). 29–52. sz. 159.

tikus költő. Két lélek lakik, ah, keblében, egy magyar és egy német... Emellett Dóczi első sorban teljesen magyarnak érzi magát és csak másodsorban németnek. Műveit először magyarul írja, magyar színpadokon hozatja színre először s a németre maga átköltötte műveket fordításoknak mondja. Első sorban magyar ő, bár budgetjéhez a németek – egészen az osztrák-magyar pénzügyi egyezmény mintájára – bizonyára hetven százalékkal járulnak, míg a magyarok csak harmincat adnak hozzá”.⁷⁴

A „kétlelkű” és kétnyelvű költő képe jelenik meg a Neue Freie Presse 1915-ös novemberi számában, a Dóczi Lajos 70. születésnapjára írt tárcában:

„Ez a magyar költő egyben német költő is volt, a „két-színűség” legnemesebb és legritkább fajtájával bírt, képes volt elmondani két nyelven mindazt, ami megörvendeztette... Kétnyelvű költő is marad. Két lélek lakik a keblében, de egyik sem akar megválni a másiktól, egymásba olvadnak tiszta összhangban. Tőlük teljesen függetlenül tevékenykedik a harmadik lélek, a politikai. Neki köszönheti a megbecsülést és magas rangot.”

Az immár háromlelkűnek titulált Dóczi egyértelműen „a német és magyar irodalom elhivatott közvetítője”.⁷⁵

Az Uj Idők is értékelően szól Dócziról mint irodalmárról, sőt, kisajátítja őt a magyarságnak, nem akar rajta a németekkel osztozni:

„Maga az irodalmi céh pedig úgy megbecsüli, a hogy rajtakívül alig egy-kettőt, mohón olvassák, nézik, idézik a dolgait. ... És még külön is ragaszkodnak hozzá, mint hű kollégához, kedves, jó és úri emberhez, a ki a közös külügyminisztériumban, a császárvárosban, *a németek csalogatásai, ígéretései dacára csak velünk van, igazában: nem közös, egyedül a mienk.* Ha egyszer-egyszer kölcsön kérnek tőlünk, másolatokat vesznek róla: az még nekünk jó, a mi dicsőségünkre szolgál”.⁷⁶

A Borsszem Jankó is a kettősséget emlegeti, az osztrák kétfejű sas mintájára Dóczyt „kétfejű pacsirtaként” látatja:

⁷⁴ Pesti Hírlap X(1888) 345. sz. 4.

⁷⁵ Neue Freie Presse. 1915, nov. 28: 1–3 l.

⁷⁶ Uj Idők I(1895). 29–52. sz. 158.

„De már a tokaji bort s Dóczi Lajost hasztalan vitatnák el tőlünk. Ha a nemesi heraldikában elfogadták a kétfejű sast: legyen szabad az irodalmi heraldikában a kétfejű pacsirta képével élnem, amely az egyik torkával magyar, a másikkal meg német dalt zengedez. [...] Mi többen csak úgy értékeljük, hogy a Dóczi Lajos nevével a magyar bárói rendet ékesítették föl”.⁷⁷

Az Új Idők pedig úgy vélekedik, hogy a báróságot Dóczi már csak azért is megérdemli, mert német környezetben, német hivatalban magyarnak vallotta magát:

„Dóczi Lajos még egy harmadik kitűnő kvalitásáért is megérdemelte ezt a kitüntetést: a magyarság gondolatát minden erejével kivitte a külföldre is. Ez sokat ér nekünk, elszigetelt népnek, többet, mint amennyit egy báróság megér. Dóczi Lajos is azoknak a fajtájából való, akik önmaguknak ősei”.⁷⁸

A hírlapok nem csupán Dóczi magyarságtudatáról, de irodalmi, műfordítói munkásságáról, nyelvi kompetenciájáról is véleményt nyilvánítanak. A Budapesti Hírlap Schiller költeményeinek a fordítását méltatva, a következőket írja:

„Dóczi nemcsak a nyelvnek általában, hanem mindkét nyelvnek, mely itt szóba jő, nagymestere. Nálunk sokan tudnak németül és magyarul, de a két nyelvnek ekkora tudása, illetőleg művészete még eddig egy főben együtt talán nem volt meg soha. Ő rá illik, a mit Schopenhauer mondott egy angol kiadónak, a kinek följánlotta, hogy lefordítja Kant főművét angolra. Önnek kapva kell kapnia az én ajánlatom, mert én a legritkább kombináció vagyok, tudok jól angolul, németül és értem Kantot; talán századok múlnak, míg ismét ily ritka kombináció akad. Így vagyunk Dóczyval; tud magyarul, németül és – Schillerül. Mily ritka kombináció!”.⁷⁹

Somogyi Éva felveti a kérdést, vajon Dóczi mennyire köszönhetette irodalmi sikerét társadalmi helyzetének, állásának. Úgy véli, hogy ha nem is annyira társadalmi rangjának, de kétnyelvűségének mindenképpen, hiszen ezáltal „nem fordította, hanem bécsire ültette át darabjait”.⁸⁰

⁷⁷ Borsszem Jankó XXXVI(1903) 1830. sz.

⁷⁸ Új Idők VI(1900). 1–26. sz.

⁷⁹ Budapesti Hírlap XXII(1902) 338. sz. 1.

⁸⁰ SOMOGYI: i. m. 128.

A Dóczi fordításairól írt kritikák azonban nem mindig ilyen elismerőek. A Budapesti Szemle felelegeti, hogy a magyar nyelv Dóczinak nem anyanyelve:

„A magyar neki tanult nyelve, a melyet, a mint egy barátja útján a Reformból értesülünk, nem is igen régóta tanult [...] merjen is ha tud, új ösvényt törni, hanem nyelv dolgában legyen szerény és tartózkodó, bizza a merészséget másokra, ez őt teljességgel meg nem illeti”.⁸¹

Úgy tűnik, hogy kritikusai – sokszor megalapozatlanul – magyartalansággal vádolják.

Dóczi 1873-ban megjelent Faust-fordításának első kiadását a korabeli kritika sok helyen magyartalannak tartja, szemére vetik, hogy el-elvétí a mondat szórendjét, az igekötőt, az idővonzatot, a kötőszó helyét a mondatban, és olyan szavakat használ, „amelyek kimentek a forgalomból”, „helytelen” szavakat alkot, túl sok, értelmetlen rövidítést használ, nem érzi az árnyalati különbségeket. Mindezt nyelvtudásának hiányosságaként könyveli el a kritika, sőt, azt is kijelenti, hogy Dóczi gondolkodásmódjára nézve német, és a magyar nyelv tanult nyelve.⁸² Ezek a vélekedések Dóczi Faust-fordításáról azonban sokszor előítéletek, túlzások, és alaptalannak látszanak, mivel egészében a műfordítása jónak mondható. Ezt jelzi az a tény is, hogy a Nemzeti Színház nagyon hosszú ideig az ő fordításában játszotta a Faustot.

Galamb Sándor a magyar dráma történetéről szóló kötetében kiemeli, hogy Dóczi Lajost az osztrák irodalomtörténet is a magáénak tekinti. Ennek alátámasztására Hans Sittenberger (1863–1943) irodalomtörténészt idézi, aki így ír Dócziról: „Bár születésénél fogva magyar, a hivatása évek óta Bécsben tartja fogva; műveinek nagy részét ő maga ültette németre, és valóban az a megtiszteltetés érte, hogy német szerzőnek számít”.⁸³ Ugyanakkor Sittenberger Dóczi drámáit tárgyalva éppúgy talál kifogásolható fordulatokat Dóczi német stílusában, mint ahogy a magyar kritikusai is magyar fordításaiban.⁸⁴

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Dóczi Lajos kiegyensúlyozott kétnyelvűsége tagadhatatlan: mindkét nyelven folytatott magánlevelezése, német és magyar nyelvű hírlapokba írt számos tárcája, műfordításai mind emellett tanúskodnak. Mivel saját műveit magyar nyelven írta, a magyar írók között tartják számon. Műfordítói tevékenysége során egyaránt fordított magyarra (Goethe *Faustját*, Goethe és Schiller költeményeit, Schiller *Wallenstein*-trilógiáját) és németre (Madáchtól *Az ember tragédiá-*

81 *Faust új fordítása*. Budapesti Szemle. 1873. 1. kötet. 1–2. sz.

82 ZÁVODSZKY Károly: *Faust II*. Figyelő 1873. 111–113.

83 GALAMB Sándor: *A magyar dráma története 1867-től 1896-ig* 1. MTA Könyvkiadó Vállalata, Bp., 1937. 131. old.

84 Uo. 131–132.

ját, Arany János balladáit, Petőfi Sándor költeményeit, de saját drámáiból is). Kortársai úgy látták, hogy Dóczi Lajos közvetítői szerepe nélkül Magyarország kevésbé lenne ismert külföldön: „Dóczi előbb az osztrák, majd a magyar fővárosban két kultúra közvetítőjének szerepét viszi, cikkeivel, éppúgy mint fordításaival a külföldön ismertté, kedvelté teszi Magyarországot”.⁸⁵ Nyilvánvalóan pályájának alakulása összefügg kétnyelvűségével, ahogy azt Fürst Ilona jelzi: „Dóczinak különös szerencséje, hogy vele született tehetségénél fogva egyszerre két nyelven írhatott: aminthogy lenyűgöztetesen emelkedő pályájának két fókusa volt: Budapest és Bécs”.⁸⁶

THE INFLUENCE OF TWO CULTURES. LAJOS DÓCZI AND HIS ROLES

Keywords: *literary translation, bilingualism, ethnical identity, German-Hungarian cultural relations*

Lajos Dóczi (1845–19919) was a German-Hungarian bilingual writer, poet, translator, journalist and diplomat of Jewish origin. His plays written in German and Hungarian were played in Budapest and Wien. He translated into Hungarian Goethe's famous drama: Faust, Schillers poems and translated into German such Hungarian masterpieces as *Az ember tragédiája* (The Tragedy of Man) by Imre Madách and János Arany's ballads. His life is a story of man influenced by two cultures, who goes through ethnic identity change and it also symbolizes the cultural integration of an ethnic group into the majority.

SUB INFLUENȚA A DOUĂ CULTURI. LAJOS DÓCZI ȘI ROLURILE SALE

Cuvinte-cheie: *traduceri literare, bilingvism, identitate etnică, contacte culturale germano-maghiare*

Lajos Dóczi (1845–19919) a fost un scriitor, poet, traducător, journalist și diplomat bilingv de origine evreiască. Piesele sale scrise în germană și maghiară au fost jucate de teatre din Budapesta și Viena. A tradus în maghiară drama *Faust* de Goethe și poeziile lui Schiller, iar din literatură maghiară a tradus în germană *Az ember tragédiája* (Tragedia omului) de Imre Madách și baladele lui János Arany. Viața lui Lajos Dóczi stă sub semnul influenței a două culturi și totodată arată procesul schimbării identității etnice și a integrării culturale în grupul majoritar.

85 FÜRST Ilona: *Rákosi és Dóczi*. Ujság VI(1930). 272. sz. 6.

86 FÜRST: *i. m.* 99.